

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי-הרוח
החוג לבלשנות

עבודת סיום בקורס "הדגם והטקסט" (41041):
המשפט המבוקע בשני התרגומים העבריים
ל-The Hobbit

מגיש: יהודה רונן.
ת.ז. 066372749.

ירושלים, קיץ 2005

1 מבט כללי

המשפט המבוקע, כשמו, הוא משפט הכולל שני חלקים, באופן שבו יש חציצה ביניהם. משפטים מבוקעים קיימים בשפות רבות; גם בעברית.

חשוב לציין, לפחות ככל שהדברים אמורים בבלשנות סטרוקטוראלית, שהמילים "משפט מבוקע" לא מרמזות על איזהשהו תהליך של ביקוע, שבו לוקחים משפט "רגיל" ו"מבקעים" אותו. זה לא שגוזרים את המשפט המבוקע מתוך משפט אחר — אלו שני מבנים שעומדים זה כנגד זה בשפה.

צורתו של המשפט המבוקע בעברית היא, באופן כללי, "זה X | ש- Y " (זה חתול | שראיתי) או " X הוא | ש- Y " (חתול הוא | שראיתי). " X " ו" Y ", כך נכנה את שני החלקים כאן. יש מינוחים שמשתמשים במילים (la) vedette ו-glose.

מבחינת תפקודו של המשפט המבוקע, הרי שתפקידו הוא בארגון מבנה המסר: המשפט המבוקע מפקס את החידוש, הרימטיות, על ה- X . בשפה המדוברת יש שימוש רב באינטונציה לסימון פוקאליות, כלי שלא קיים בשפה הכתובה (לפחות במידה ולא משתמשים באמצעים גראפיים להדגשה). כדי לפקס, השפה הכתובה חייבת להשתמש במבנים תחביריים שמסמנים פוקוס על חלק מסויים — המשפט המבוקע הוא כזה. ערכו של המשפט המבוקע נובע מהניגוד שלו למבנים אחרים.

2 משפטים מבוקעים בספרות בלשנית — סקירה קצרה

ספרסן [8]§25.4-25.8 מדבר בספרו על משפטים מבוקעים, ומתמקד בשפה האנגלית, וכמה שפות הודו-אירופיות מהמרחב התרבותי הקרוב, בעיקר בצורתו של המבנה, ובפחות במשמעותו וערכו. הוא מזכיר את הדמיון הצורני שיש במבנים מבוקעים בשפות שונות — נקודה שאגע בה בהמשך — ומעלה השערה בדבר הקשר שבין סדר מילים חופשי בשפה לבין העדרו, או לפחות היותו בשימוש מועט, של משפט מבוקע. בעברית סדר המילים די גמיש (כמובן במסומנים שונים לסדר-מילים שונים), ואכן השימוש במבנים מבוקעים בה לא רב מאוד. עם זאת, קיומם של סדר-מילים, דגמים, שהם רגילים ובלתי מאופיינים יכולים אולי לשבץ אותה ביחד עם השפות שבהן סדר המילים אינו גמיש כל-כך. זו שאלה שראויה לדיון, בהשוואה מסיבית של שפות, אולם ודאי שזהו אינו גורם יחיד לנפוצות השימוש במבנה מבוקע.

גולדנברג [4] סוקר מבנים מבוקעים בכמה שפות שמיות, ביניהן עברית, ומציג דגם מבוקע חדש, שלטענתו נמצא "Halfway between intonational (or stress-pattern) modulation and full for-¹mal transformation into a cleft sentence". "Imperfectly-Transformed Cleft Sentence". דוגמה לצורה שמתמשת באינטונציה תהיה "אני הלכתי", דוגמה למבנה מבוקע מלא תהיה "זה אני שהלכתי", ודוגמה למבנה מבוקע חלקית תהיה "זה אני הלכתי". כך "זה פשוט התקע עושה בעיות" ב"חדר" מאת י' שמעוני (248). דוגמאות למשפט מבוקע חלקית אפשר למצוא ב"שתהיי לי הסכין" מאת דוד גרוסמן:

- נישמתי ניתזת קדימה ואני עף, בדיוק כמו שעפתי אלייך, הנה אפילו כרגע, זה אני שם עף, עדיין ממשיך לעוף אלייך. (49)
- אולי שמעת משהו בתוך החלום שלך, זה הערום שלי צעק, זה הגוף שלי צווח מבהלה על מה שאני מעולל לו. (77)

¹האם גולדנברג מציג כאן גישה של ה-TGG, Transformatal(-Generative) Grammar? האם זה לא קצת... סותר עקרונות סטרוקטוראליסטים, שעושה רושם באופן כללי שגולדנברג פועל על-פיהם?

אצלנו אין משפטים כאלה, או לפחות לא מצאתי. נראה שבעברית הם מאפיינים שפה דיבורית מאוד ועבשווית, שלא קיימת בשני התרגומים ולא הולמת את רוח הספר, האפיימשהו. בעברית משפטים כאלה מאוד תלויים בז'אנר, טקסטמה (רק דיאלוג?) ורגיסטר — בתת-מערכות לשונית מסוימות בשפה הם פשוט לא קיימים.

במסגרת השוואה של מבני טופיק-קומנט, גונדל [7] מתארת את הפונקציה של המשפט המבוקע כך שחלק אחד בו מהווה פוקוס, והחלק השני טופיק², כשהיא מדברת על "it-clefts", בהם הקומנט קודם לטופיק.

לגונדל מאמר נוסף בנושא, [6], עליו אני חולק מבחינת המסקנות ומתודת-המחקר, אם כי לא כאן המקום לפרט על כך, במגבלות המקום והעניין.

המאמר של אזר [1], העוסק ב"משפט הממוקד" בעברית באופן כללי, לוקה בהעדר ביסוס לטענות, ובהתייחסות אל השפה כאל מערכת שיש בה טרנספורמציות: צורה אחת נגזרת מצורה אחרת — בסינכרוניה — על-פי כללי-גזירה שונים.

3 דמיון טיפולוגי בין שפות בצורת המשפט המבוקע

עובדה בולטת היא שיש דמיון רב בצורת הסימון של משפטים מבוקעים בשפות שונות. אם נחלק את המשפט המבוקע לשני חלקים — "X" (החלק המסומן בקו ב"זה חתול שראיתי") ו"Y" ("זה חתול שראיתי") — הרי שה-X יכלול במקרים רבים אלמנט רפרנציאלי-קאטאפורי ("זה" בעברית, "it" באנגלית, "c'est" (ce) בצרפתית, בין השאר "דאס" בידיש), וה-Y במקרים רבים יכלול אלמנט רלטיבי שמתייחס אליו (that, wh-) באנגלית, "ש-" בעברית, qu- בלטינית, לעתים "ו-" בידיש) או מעצים (כך ביפאנית, の).

הסדר בין הרכיבים השונים X-Y או Y-X, וכן המרכיבים שבכל אחד מהחלקים) לא משנה עקרונית להגדרתו של סוג משפט מסויים כ"מבוקע" בראיה כלל-לשונית. כך מקבלים "窓を割ったのはジョンさんだ" made (window) o (OBJ) watta (broke) no (nominalizer) wa (topic marker) John da (copula) ובעברית "זה ג'ון ששבר את החלון" בסדר הפוך (X לפני Y).

בעברית המשפט המבוקע דומה לשימני בכך שאין בו פועל פנימי. פועל שכן יכול להתקיים הוא כזה שנמצא בתוך הפסוקית שמתחילה ב"ש" (כך לדוגמה "היה זה בילבו שגילה זאת", ר' להלן).

לגבי העברית, קיומם של מבנים דומים בעברית מקראית ובשפות שמיות אחרות בזמנים קדומים (ר' גולדנברג [4]) יכול להצביע על כך שהמבנה המבוקע בעברית בתימינו הוא מקורי, ולא שאילה משפות אירופיות. עם זאת, אני לא בקיא בדיאכרוניה של העברית כדי לומר אמירה ודאית.

לסקירה משווה מקיפה יותר ר' גונדל [7].

4 שני התרגומים — רקע

לספר The Hobbit, מאת ג'ר.ר. טולקין ([10]) יצאו שני תרגומים: האחד בידי משה הנעמי ([11]³), בשנת 1976, והשני ([12]) בשנת 1977. הם מכונים "התרגום הלבן" ו"התרגום השחור", בהתאמה, בגלל צבע הכריכות שלהם — כך אתייחס אליהם כאן, למען הקיצור.

²אם אני לא טועה, פולוצקי השתמש בהגדרה דומה.
³הערה טכנית: הטקסט מנוקד כולו, וכתוב בכתוב חסר. בציטוט, הפכתי את הכתיב למלא, למען הקריאות.

מאחורי התרגום השחור עומד סיפור. הוא תורגם על-ידי חבורה של טייסים מהצבא הישראלי, שנשבו בכלא עבסייה שבקהיר בשנים 1970-1973, במהלך שהותם בכלא⁴. מעצם העובדה שהתרגום הזה, בניגוד לזה של הנעמי, נעשה בידי מתרגמים לא מקצועיים ובשפה פשוטה, נובעים מאפיינים לשוניים רבים של התרגום. קיומם של שני תרגומים לאותו הספר — שנכתבו באותה התקופה — האחד מתורגם באופן מקצועי ובשפה "גבוהה" (גבוהה מדי, יש שיגידו, בהשוואה למקור האנגלי) והשני מתורגם באופן חובבני ובשפה פשוטה יחסית, מזמין השוואה שלהם מבחינה לשונית, כדי לקבל תמונה רחבה יותר על השפה העברית, ובאופן פרטיקולרי בעבודה זאת: המשפט המבוקע. כמו שנראה בהמשך, ישנם כמה הבדלים לשוניים ברורים לעניין המשפט המבוקע, שנובעים מהבדלי הסגנון והמשלב שבין התרגומים.

5 רשימת המשפטים המבוקעים בקורפורה

לגבי המקור האנגלי, חשוב להבחין בין משפטים מבוקעים, לכאלו שרק נראים כמבוקעים. כאלו הם מבנים ב-... that... It is... המחווים דיעה על הנאמר בחלק שאחרי ה- that (כך) It is true that we were wrongfully waylaid by the Elven-king או (It was well that Beorn had warned them against it) ל-It is (It was long after the break of day, when he woke up) כמו ציון זמן (או צורך/רצון (shan't), it is to be hoped we לא יקרה לנו" בעמ' 94 בתרגום הלבן), אבל הם לא מעניינינו.

1. Then Bilbo understood. It was the wizard's voice that had kept the trolls bickering and quarrelling, until the light came and made an end of them. [narrative]

ש: אז בילבו הבין, היה זה קול הקוסם שהעסיק את הטרול בוויכוחים וקטטות עד עלות השחר, ושם להם קץ. (42). [מבנה-"זה"]

ל: ואז הבין בילבו. אותו הקול היה קולו של הקוסם, שסכסך את הטרולים זה בזה עד עלות השחר, ואז שם להם קץ. (41). [לא מבוקע].

2. It was they who told me that three of them had come down from the mountains [dialogue: Gandalf]

ש: הם שסיפרו לי שלושה טרול ירדו מן ההרים (44). [מבנה-"הוא"]

ל: הם-הם אשר סיפרו לי כי שלושה טרולים ירדו מן ההרים (43). [מבנה-"הוא"]

3. It was the trees at the bottom that saved them. [n.]

ש: היו אלה העצים שבתחתית המדרון שהצילום. (86). [מבנה-"זה"]

ל: העצים שבתחתית המדרון הצילו אותם. (86). [לא מבוקע].

⁴לפרטים נוספים ר' ההקדמה לתרגום, וכן ספרה של עמיה ליבליך "חץ מציפורים" (הוצאת "שוקן") ודפי-האינטרנט הבאים:

<http://www.numenore.com/articles/a0044.htm>

<http://www.numenore.com/articles/a0029.htm>

<http://www.numenore.com/articles/n0011.htm>

4. "They are on their way to visit the land of their fathers, away east beyond Mirkwood," put in Gandalf, "and it is entirely an accident that we are in your lands at all. [d: Gandalf]
- ש: "הם בדרכם לבקר את ארץ אבותיהם, הרחק במזרח, מעבר למירקווד, " התערב גנדלף. "ולגמרי במקרה אנו נמצאים על אדמתך. (103). [לא מבוקע].
- ל: "הם נמצאים בדרכם לבקר את ארץ אבותיהם, מזרחה ליעראפל, " התערב גנדלף, "ואך מקרה הוא שנקלענו אל אדמותיך. (104). [מבנה-"הוא"]
5. But he did not tell them that Thorin was also a prisoner with him. It was Bilbo who found that out. [n.]
- ש: הוא לא סיפר להם שטורין, אף הוא אסיר שלו — היה זה בילבו שגילה זאת. (142). [מבנה-"זה"]
- ל: אבל הוא לא ספר להם שגם תורין נתון בכלא. בילבו היה האיש שגילה זאת. (145). [מבנה-"הוא" + "האיש"]
6. Some began to sing snatches of old songs concerning the return of the King under the Mountain; that it was Thror's grandson not Thror himself that had come back did not bother them at all. [n.]
- ש: אחרים החלו לשיר קטעים משירים עתיקים המתייחסים לחזרתו של המלך תחת ההר. העובדה שהיה זה נכדו של ת'רור — ולא הוא עצמו — אשר שב, לא הטרידה אותם כלל. (161). [מבנה-"זה"]
- ל: אחרים החלו לשיר קטעי שירים עתיקים שספרו על שובו של מלך בטן-ההר; העובדה שהיה זה נכדו של תרור ולא תרור עצמו לא הטרידה אותם כלל. (163). [לא מבוקע (אין Y)].
7. Now strange to say Mr. Baggins had more than the others. [. . .] It was he that made the dwarves begin the dangerous search on the western slopes for the secret door. [n.]
- ש: היה זה מוזר, אך למר בגינס נשאר עוֹד־הרוח יותר מאש⁵ ליתר. [. . .] היה זה הוא שהאיץ בגמדים להתחיל את החיפוש המסוכן במורדות המערביים אחר הדלת הסודית. (167). [מבנה-"זה"]
- ל: מה מוזר הדבר, שלמר בגינס היה יותר אומץ מלאחרים. [. . .] הוא היה האיש אשר המריץ את הגמדים להתחיל לחפש במדרונים המערביים את הדלת הסודית. [מבנה-"הוא" + "האיש"]
8. He did not, of course, expect that any one would remember that it was he who discovered all by himself the dragon's weak spot [n.]

⁵ כך במקור. צריך להיות, כמובן, "מאשר".

ש: הוא לא קיווה, כמובן, שמישהו יזכור שהוא־הוא אשר גילה לבדו את נקודת התורפה של הדרקון (211). [מבנה־"הוא"].

ל: הוא לא ציפה, כמובן, שמישהו יזכור כי הוא־הוא אשר גילה את מקום־התורפה של הדרקון (213). [מבנה־"הוא"].

9. I know your king well by sight, though perhaps he doesn't know me to look at. But Bard will remember me, and it is Bard I particularly want to see. [d: Bilbo]

ש: מכיר אני את מלככם היטב במראהו, למרות שיתכן כי הוא אינו מכירני בחיצוניותי. אך בארד יזכור אותי, ואותו אני דורש לראות. (216). [לא מבוקע].

ל: אני מכיר היטב את מלככם על־פי ראייה, אם־כי יש להניח שהוא לא יכירני אם יראני. אולם ברד יזכור אותי, והוא האיש שאותו חפצתי לפגוש במיוחד. (218). [מבנה־"הוא" + "האיש"].

10. The Eagles had long had suspicion of the goblins' mustering [. . .] They it was who dislodged the goblins from the mountain-slopes [n.]

ש: הנשרים חשדו זה זמן רב בגובלין המתלכדים [. . .] היו הם אלה אשר תלשו את הגובלין ממדרונות ההר (230). [מבנה־"הוא" בעבר].

ל: זה כבר חשדו הנשרים שהשדים מתכנסים למלחמה [. . .] הם־הם אשר גרשו את השדים ממורדות־ההר (233). [מבנה־"הוא"].

11. There a warm welcome was made them, and there were many eager ears that evening to hear the tale of their adventures. Gandalf it was who spoke, for Bilbo was fallen quiet and drowsy. [n.]

ש: [. . .] שם נערכה קבלת פנים חמה לכבודם. הרבה אזניים היו כרויות אותו ערב לשמוע את סיפור הרפתקאותיהם. גנדלף היה זה שדיבר, כי בילבו כרע תחת עייפותו. (236). [מבנה־"הוא" + "זה" (כמו+האיש)].

ל: שם קבלו את פניהם בחמימות, ורבים הטו אזניים סקרניות לשמוע את סיפור הרפתקאותיהם. גנדלף הוא שדיבר, כי על בילבו ירדה שתיקה והוא החל להתנמנם. (239). [מבנה־"הוא"].

5.1 משפטים שהם מבוקעים במקור בלבד

1. These questions they asked over and over again, and it was from little Bilbo that they seemed to expect to get the answers. From which you can see that they had changed their opinion of Mr. Baggins very much [n.]

ש: שאלות כאלה ואחרות שאלו שוב ושוב, והיה נדמה כאילו הם מצפים לתשובה מבילבו הקטן. מכך תוכל להסיק שהם שינו את דעתם על מר בגינס באופן קיצוני (137)
ל: את השאלות האלה הם שאלו שוב ושוב ומן הסתם צפו שבילבו הקטן יענה עליהן. מכאן אתה נמצא למד שדעתם על מר בגינס השתנתה מאוד (138)

2. It was at this point that Bilbo stopped. [n.]

ש: בנקודה זו עצר בילבו. (174)

ל: כאן עצר בילבו. (176)

6 התחלפות בתוך המשפט המבוקע עצמו

בתוך הטווח, ה־scope, של המשפט המבוקע, נראה מה הם הדברים שעומדים בניגוד אחד לשני.

6.1 התחלפות "מבנה-זה" ו"מבנה-הוא"

ניתן לראות מהדוגמאות שיש שני מבנים, דגמים, כלליים למשפט המבוקע בעברית: האחד הוא "זה X ש-Y", והדוגמאות המסומנות ב"זה" הן במבנה כזה, והשני הוא "X הוא ש-Y", והדוגמאות המסומנות ב"הוא" הן כאלו. באופן כללי, שני הכינויים האלו — "זה" ו"הוא" — לא מתחלפים ביניהם במשפט המבוקע, אלא המבנה כולו הוא שעומד בניגוד לאחר. הכינוי קובע את המבנה, או (מנקודת-מבט אחרת) המבנה קובע את הכינוי.

כיוון שבארטיקולציה הלשונית ניתן לבחור רק אחד מהמבנים, הם עומדים האחד מול השני, ומעניין לבדוק מה הניגוד ביניהם או מהן הסביבות שמתנות אותם. על-פי מה שעולה מהמקרים שבתרגומים הנ"ל, ומבחינה של קורפורה אחרים⁶, ההבדל המרכזי בין שני המבנים הוא הבדל של רגיסטר: מבנה "הוא" הוא יותר "גבוה" או "ספרותי" ממבנה "זה". באופן ברור, התרגום הלבן, שתורגם על-ידי מתרגם מקצועי ובשפה מליצית, נוטה לכיוון ה"הוא" (ובדרך-כלל גם עם "אשר", הארכאי, ועם "האיש" ב"הוא האיש [ש]/[אשר]", שגם הוא מרגיסטר "גבוה"⁷); התרגום השחור, שתורגם באופן חובבני על-ידי אנשים חסרי-הכשרה ובשפה פשוטה יותר, נוטה בכיוון לכיוון ה"זה".

זוהי אחד המסקנות היותר ברורות שעלו מהנתונים.

כאשר ה־X הוא כינוי בגוף שלישי, ה"הוא" יכול להיות מוכפל (היא היא, הוא הוא, הן הן, הם הם) או שלא. כך אפשר לראות את ההבדל בשני התרגומים: השחור מתרגם "הם שסיפרו לי שלושה טרול ירדו מן ההרים" (44) והלבן — "הם-הם אשר סיפרו לי כי שלושה טרולים ירדו מן ההרים" (43). נראה שמדובר בהדגשה נוספת, כשהכינוי כפול.

הדברים האלה אמורים כשה־X הוא שם, שמהווה נושא (זה אני שראיתי את החתול; אני הוא שראיתי את החתול) או מושא (זה את החתול שראיתי; חתול הוא שראיתי). כאשר מדובר בביטוי

⁶מצורף עותק של עבודה שהגשתי לך בנושא.

⁷כולל התייחסות לבילבו, שהוא הוביט, כאל "איש". ... זה יכול אולי להצביע על גרמטיקליזציה של "איש", שלא משמש בערכו הלקסיקלי הפשוט. באופן דומה גם ה"איש" שב"איש לא שמע" הוא חלק לא לקסיקלי-גרידא.

אדורביאלי, המבנה של "זה" מחוייב: "זה מהר שהוא בא", "זה בקלפטים שאני מדבר" (אבל לא **מהר הוא שהוא בא" או "בקלפטים הם שאני מדבר"). לא מופיעים מקרים כאלה בקורפורה. כך "זה רק בגלל השעה הזאת שהיא מדברת ככה" ב"חדר" מאת י' שמעוני (208). בעברית אפשר לפקס את הפועל במשפט מבוזבז רק בדוחק. מקרה כזה לא מופיע בקורפורה. גם במקרה כזה נראה ש"זה" מחוייב: "זה לרוץ שרצתי (/שעשיתי), לא ללכת". אגב, בוולשית זה מבנה קיים, וכך מופיעים דברים כמו "זה להיות ידידותי שקולין עשה".

6.2 התחלפות ב-X וב-Y

נתבונן במה שיכול לבוא בדוגמאות אחרי ה"ש" או מקבילותיו כמו "אשר" — ב-Y. למרות מה שאפשר היה לחשוב, את הטענה שזוהי משבצת טופיקאלית בהכרח אפשר לשלול בקלות. נסתכל בדוגמה "היו אלה העצים שבתחתית המדרון שהצילום" (ש:86) — בחינה של ההקשר בסיפור תראה שבשום מקום לפני השורה הזו בטקסט לא מופיעה העובדה שהם ניצלו. זהו חידוש (אם כי לא החידוש — יש יותר מאחד במשפט הזה), ולא דבר-מה ידוע שאינו מחדש. זה לא מתיישב עם תנאי שמציגה גונדל (5) §2.1 [7] להיות טופיק:

Topic-Familiarity Condition

An entity, E, can successfully serve as a topic, T, iff, both speaker and addressee have previous knowledge of or familiarity with E.

לכן, אם נקבל את התנאי — ואין סיבה שלא לעשות את זה, הוא מסתדר מצויין עם המונחים של מבנה-המסר — הרי שהמשבצת הזו אינה בהכרח טופיקאלית. כמובן שהמשבצת אינה בהכרח לא-טופיקאלית: כדוגמה לכך ניתן לראות את "אך מקרה הוא שנקלענו אל אדמותיך" (104 בתרגום הלבן).

עתה נתבונן במה שיכול להשתבץ בחלק ה-Y, המהווה את החצי השני במבנה המבוזבז. כמו שניתן לראות מהתבוננות בכל הדוגמאות למשפטים מבוזבזים, החלק הזה תמיד מכיל מידע מחדש, שהמסר ממוקד בו, מפקס עליו. גם במקרים כמו "הוא לא קיווה, כמובן, שמישהו יזכור שהוא-הוא אשר גילה לבדו את נקודת התורפה של הדרקון", שם העובדה שמדובר בו, בילבו, שגילה את נקודת-התורפה של הדרקון ידוע הן למספר והן לנמען, הקורא, מדובר במידע מחדש מנקודת המבט של פנים-הסיפור: עבור אותם אנשים — מהם בילבו לא ציפה שיזכרו — מדובר במידע מחדש.

אם כך, ניתן לראות שבמקרים מסויימים, כמו המקרה של העצים, שני החלקים במשפט בנויים על בסיס מידע חדש; עם זאת, יש הבדל ביניהם. אני מציע, אם כך, להסתכל על מבנה המסר, לפחות כאן, באופן שונה מהדיכוטומיה "ידוע-מחדש" / "תימה:רימה" / "טופיק / קומנט". לא בשתי רמות אלא בשלוש: הטופיק עומד ב"רמת הרימטיות" הנמוכה ביותר (1), מעליו עומד מידע מחדש, אך כזה שאינו מודגש (2), וברמה הגבוהה ביותר עומד המידע המודגש, עיקר המסר במשפט המבוזבז (3), שהוא תמיד מחדש. אפשר להסתכל על זה כך: במסגרת מה שאינו עיקר-המסר, המידע יכול להיות מחדש או לא; במסגרת עיקר המסר, המידע תמיד מחדש. למעשה, אני כלל לא בטוח שהחלוקה היא חדה ודיסקרטית (בדידה): בין הקצוות יש קונטינוואום.

6.3 התאם-גוף, והעדרו, בין ה-X וה-Y

אמנם לא מופיע מקרה של העדר-התאם כזה אצלנו בקורפורה, אבל עדיין ראוי להזכיר את הנושא.

על-פי גולדנברג [5], הפועל העברי מורכב משלושה חלקים: הלקסמה הפעלית, כינוי-גוף והנקסוס ביניהם. בנוגע לכינוי-הגוף, בעברית באופן כללי יש התאם-גוף בין הפועל ונושא. הכינוי מבחין בין הגופים (I, II, III)⁸, במין ובמספר. לא כל הנטייה שלמה, ויש צורות שלא מבחינות בכל ההבחנות. לענייננו, רלוונטי שלא תמיד קיים התאם בין הנושא ב- X והפועל ב- Y , כאשר הפועל יכול להיות גם בגוף שלישי כאשר הנושא הוא בגוף ראשון או שני. כך ב"קופסה שחורה" מאת עמוס עוז, שמזכיר גולדנברג [4]: "אני הוא שהכין אותך לבחינות בגרמנית ובלטינית" (מנוגד ל"אני הוא שהכנתי אותך לבחינות בגרמנית ובלטינית").

כדי לדעת מה הערך של כל אחת מהצורות העומדות בניגוד (התאם מול אי-התאם), יש לבצע בדיקה מקיפה על קורפוס. כמובן שחשוב שהקורפוס לא יהיה כולו בטקסטמה של נרטיב שאינו מנקודת המבט של המספר, שהרי בנרטיב רגיל אין הבחנה של גופים (בעברית, תמיד הגוף השלישי משמש). בהסתכלות שטחית לא מצאתי מה בדיוק ההבדל בין קיום והעדר ההתאם כאן, מה ההבדל בין "זה אתה שהלכת" ובין "זה אתה שהלך".

העובדה שבשאר התאם, הפועל הוא בצורת גוף שלישי מסתדרת באופן יפה עם מה שמציג בנבניסט [2].

כאשר ה- Y אינו פעלי, אין הבחנה בין הגופים (I, II, III), אלא רק הבחנה של מין ומספר. כאמור, גם במין וגם במספר תמיד יש התאם בין שני החלקים. על היסוד הפרונומינלי שבתואר העברי (והשמי בכלל), ר' גולדנברג [3].

7 ערכו של המשפט המבוקע

בבלשנות הסטרוקטורלית, ערכו של סימן לשוני נקבע על-פי הניגוד שלו לכאלו אחרים. על מנת לדבר על ערכו של המשפט המבוקע בעברית, עלינו לבחון את מה שהוא עומד בניגוד אליו: משפטים שאינם מבוקעים. לא נוכל לדבר על ערכו של סימן מבלי לדבר על מה שהוא לא. מבין הסוגי המשפטים שמנוגדים למשפט המבוקע, יש:

- משפט פעלי רגיל ובלתי-מאופיין. יובב ראה את שמשון.
- [משפט שימני רגיל ובלתי-מאופיין. יובב ילד טוב.]
- משפט יחוד. יובב — הוא ראה את שמשון; שמשון — אותו ראה יובב; ראייה — אותה עשה יובב לשמשון.

אל מול המשפט הפעלי והשימני, יש לבחון בהם כלים תחביריים, שאינם ביקוע, בהם הם מפקסים. כך לדוגמה לסדר "הפוך" ("מעניין הספר הזה" במקום "הספר הזה מעניין"). מהסתכלות ראשונית מדובר כאן הן ברמה שונה של פוקוס (הביקוע מדגיש יותר, במיוחד אל מול אופציות אחרות שהיינו יכולים לצפות להן: "זה יובב שהלך, ולא שמשון") והן באובייקט פעולה שונה: סדר מילים מאפשר הדגשה שימנית, שהיא בעייתית במשפט המבוקע ("זה להיות מעניין שהספר הזה [הוא]" מאולץ מאוד).

כמו כן, במשפט הפעלי יש אפשרות הדגשה באמצעות חזרה על כינוי: "הלכתי" הוא נייטרלי, בעוד ש"אני הלכתי" הוא מודגש (במיוחד אם מוסיפים אינטונציה). כיום, אצל דוברים רבים הכינוי הנפרד מהפועל הוא חלק בלתי נפרד מהקומפלקס הפעלי (אין אצלם "הלכתי"), באופן כזה שלגוף יש סמן כפול ("אני הלכתי").

⁸ בנוגע לגוף השלישי והבעייתיות שבהכללתו עם השניים האחרים ר' בנבניסט [2], פרקים 18 ו-20.

בבחינה אל מול משפט היחוד, נראה שזה האחרון בונה אחרת את מבנה האינפורמציה, ולא מפקס: "החתול — ראיתי אותו"⁹ בנוי "טופיק — קומנט", אך ללא הדגשה או יחוד.

כמובן שבשפות שבהן יש כלים אחרים לארגון המידע וסוגי משפטים אחרים, ערכו של המשפט המבוקע, אם הוא קיים בהן, יהיה אחר. דוגמה לכלי נוסף לארגון-מסר ניתן לראות ב-Duala, שיש לה "סמן פוקוס" מורפולוגי, nde (ע"פ גונדל [7]): Kuo a bodi nu moto kalati kiele. ^{he give that nan book yesterday} "קוו נתן ספר לאיש הזה אתמול" אל מול kalati nde Kuo a bodi no nu moto kiele שתרגום קרוב שלו יהיה "זה ספר שקוו נתן לאיש הזה אתמול". אני לא יודע אם סמן הטופיק ומבנה תחבירי מסויים ב-Duala חייבים לבוא ביחד.

לאור העובדה שה- X תמיד רימטי, העובדה שברמת העקרון כל חלק במשפט בלתי מאופיין יכול להשתבץ ב- X , להיות רימטי ומפוקס, במשפט מבוקע מקביל לו, ולאור העובדה שיש מבנים אחרים שמנוגדים למבנה המבוקע, לא ניתן אלא להסיק את המסקנה המתבקשת, שנידונה כבר רבות בעבר: המשפט המבוקע בעברית הוא כזה שמפקס את המסר על חלק אחד (X), ומשאיר את השאר (Y) בלתי-מפוקס.

ניתן לראות שבמקרים רבים יש שימוש במשפט מבוקע כשרוצים להביע עובדה שקרתה בניגוד למצופה: זה לא פלוני שעשה כך וכך, אלא אלמוני. כך לדוגמה "גדנלף היה זה שדיבר, כי בילבו כרע תחת עייפותו" (ש:236) — היינו מצפים שבילבו ידבר, לאור מה שעבר עליו במסע, אבל זה גנדלף שדיבר.

חשוב להכיר בכך שבשפה המדוברת יש לאינטונציה מקום מרכזי בסימון מבנה-המסר. אצלנו הקורופרה כתובים, ולכן אין מקום לדון כאן על אינטונציה: היא מנוטרלת בכתב. אמנם היה אפשר לדון באופן חלקי באינטונציה אם היו סימונים גראפיים עבורה בטקסטים הנדונים, דוגמת אותיות מעובות או נוטות, אבל בשני הספרים לא מופיעים סימונים כאלה.

7.1 נפוצות

עושה רושם, לפחות על-פי השוואה של המקור ושל התרגומים, שמשפטים מבוקעים נפוצים בעברית פחות מאשר באנגלית, לפחות בז'אנר המדובר (יתכן שבשפה מדוברת, במיוחד בוויכוח¹⁰, המצב שונה).

לא לכל המשפטים המבוקעים במקור מקבילות מבוקעות בשני התרגומים: לפעמים רק תרגום אחד משתמש במשפט מבוקע, ולפעמים אף אחד מהם. מבדיקה שעשיתי בתרגומים¹¹, לא מצאתי מקומות שבהם יש משפט מבוקע בתרגום, שלא מופיע במקור.

כמו שנכתב קודם, מה שמקנה את ערכו של סימן במערכת הוא הניגוד שלו לאחרים. עם זאת, בחינה של עצם יכולת ההתחלפות, הניגוד, בלבד, מבלי להתייחס לנפוצות הסימונים השונים היא לוקה בחסר. אם נסתכל על סימן A שמנוגד לסימן B , נוכל לדבר על ערכו של האחד ביחס לשני; אבל כשאחד מהם, נאמר, מופיע אלפית מהפעמים שמופיע האחר, לא נוכל להתעלם מההבדל בתדירות ההופעה.

⁹"החתול — אותו ראיתי" כן עושה פוקאליזציה: שילוב של משפט מבוקע ו"חילוץ" סדר מילים.
¹⁰בוויכוח עומדים צדדים מנוגדים בדעתם ומעלים טענות זה כנגד זה. זה אך טבעי שבמצב כזה — שבו ירצה אחד הצדדים להדגיש את הרימטיות של חלק מסויים במשפט שלו, בהשוואה לדברי האחר ("זה לא הוא שגנב, זה האיש השני!") — יהיה שימוש רב במבנים מבוקעים. כאן נכנסים גם שיקולים סוציולינגוויסטיים של תרבות דיבור. בהחלט מעניין לבדוק.

¹¹אודה שלא עברתי בקפדנות על $246 + 242 = 488$ העמודים שבשני התרגומים, אבל קראתי קטעים נבחרים משניהם, יותר מ-350 השורות הנצרכות פורמלית, בחיפוש אחר משפטים מבוקעים שלא מופיעים במקור, במיוחד במקומות שמועדים לשימוש במבנה מבוקע.

הדעת נותנת שיש קורלציה בין תדירות נמוכה לבין מאופיינות (markness) של סימן, ובין תדירות גבוהה לאי-מאופיינות (unmarkness). מובן מאליו שכלים שהם סטטיסטיים-גרידא אינם קבילים בבלשנות הסטרוקטורלית, אבל עדיין אין להתעלם משיקולים של תדירות. שימוש רב מאוד במבנה מצביע על "שחיקה" שלו. בדנית ובקופטית (ר' לדוגמה פולוצקי [9]) יש שימוש רב מאוד במשפטים מבוקעים, בצרפתית פחות, ובאנגלית עוד פחות¹². לכן, המשפט המבוקע הדני, נאמר, שונה מזה האנגלי. בשפה המדוברת מעניין יהיה לבדוק קיום של יחס הפוך בין ריבוי משפטים מבוקעים לבין המרכזיות של האינטונציה כגורם מבחין במבנה המסר (באנגלית, לדוגמה, האינטונציה מרכזית יותר מבצרפתית, ואכן בזו האחרונה יש שימוש רב יותר במבנים מבוקעים). ההגיון בקיומו של היחס ההפוך הוא שמדובר בשני כלים שנמצאים במקביל בשפה, ו"מתחרים" ביניהם על המרכזיות בסימון מבנה המסר: שפה עם אינטונציה עשירה לא תצטרך כליך מבנים מבוקעים כדי לסמן פוקאליות, בעוד שכזו שהיא מונוטונית יחסית תצטרך כלי אחר, שאינו אינטונציה, לסימון הפוקאליות.

רשימת מקורות

- [1] Moshe Azar (משה אזר). לקראת הבנת מבנה המשפט הממוקד בעברית בתזמנו. In — העברית שפה חיה, קובץ מחקרים על הלשון בהקשריה החברתיים-תרבותיים, pages 87-99. Haifa University's Press, 1992.
- [2] Emile Benveniste. *Problems in General Linguistics*. University of Miami Press, 1971.
- [3] Gideon Goldenberg. Attribution in Semitic languages. In *Studies in Semitic Linguistics — Selected Writings*. Magnes Press, Jerusalem, 1998.
- [4] Gideon Goldenberg. Imperfectly-transformed cleft sentences. In *Studies in Semitic Linguistics — Selected Writings*, pages 116-122. Magnes Press, Jerusalem, 1998.
- [5] Gideon Goldenberg. On verbal structure and the Hebrew verb. In *Studies in Semitic Linguistics — Selected Writings*. Magnes Press, Jerusalem, 1998.
- [6] Jeanette K. Gundel. Where do cleft sentences come from? *Language*, (53 (3)):543-559, 1977.
- [7] Jeanette K. Gundel. Universals of topic-comment structure. In *Studies in Syntactic Typology*, pages 209-239. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1988.
- [8] Otto Jespersen. *Analytic Syntax*. Holt, Rinehart and Winston, 1969.
- [9] Hans Jakob Polotsky. Nominalsatz und Cleft Sentence im Koptischen. In E. Y. Kutscher, editor, *Collected Papers*. Magnes Press, Jerusalem, 1971.
- [10] J.R.R. Tolkien. *The Hobbit — or There and Back Again*. George Allen & Unwin, 1937.
- [11] J.R.R. Tolkien. *The Hobbit — or There and Back Again* (ההוביט — או לשם ובחזרה). Zmora, Bitan, Modan (זמורה), Tel Aviv, 1976. Translated into Hebrew by Moshe Hanaami (משה הנעמי) (ביתן, מודן).
- [12] J.R.R. Tolkien. *The Hobbit — or There and Back Again* (ההוביט). Zmora-Bitan (זמורה-ביתן), Tel Aviv, 1977. Translated into Hebrew by the P.O.W. of the Israeli Air-Force Pilots and their comrades in Abasya Prison, Cairo, 1970-1973.

¹² באנגלית עתיקה, לפחות ממה שנתקלתי בו עד עכשיו, כמעט ואין מבנים מבוקעים. זה כלי שהוא כמעט ולא קיים בשפה. ראוי לבדוק את סדר המילים כמסמן מבחין של מבנה המסר באנגלית עתיקה.